

Sociální a symbolický význam neolitických domů

Dům jako objekt trvalého a dlouhodobého charakteru se objevuje v neolitu v souvislosti se změnou životního stylu populací spojených s počátky zemědělství. Nejen tato změna v subsistenční strategii je důsledkem přeměn i v oblasti sídlení, sídelních struktur a využívání krajiny. Z předchozího období známe sice ne příliš četné doklady sídlišť a tábořišť,¹ jejich charakter je ale spíše sezónní a zřejmě i čistě utilitární. O domu ve smyslu vymezení symbolického a sakrálního prostoru lze tedy hovořit až s počátky neolitu.

■ Markéta KONČELOVÁ
Archeologický ústav
AV ČR, Praha, v. v. i.

Podoba neolitického domu

Neolitický dům je ve středoevropském prostoru znám jako dlouhá kúlová stavba. Stěny byly tvořeny proutím vypleteným mezi velkými kúly základní konstrukce a dále byly vyplněny tzv. mazanicí (směs hlíny a organických plniv), která je jedním z mála dochovaných prvků domu. Vývoj dlouhého neolitického domu, jak jej známe u nás, je pouze tušený: předpokládá se vznik v Karpatské kotlině společně s genezí kultury s lineární keramikou (LnK) a jeho šíření odsud dále na sever (Lenneis 2004, 151). Přitom dále na jihovýchod v oblasti Egeidy a Balkánu je architektura tohoto

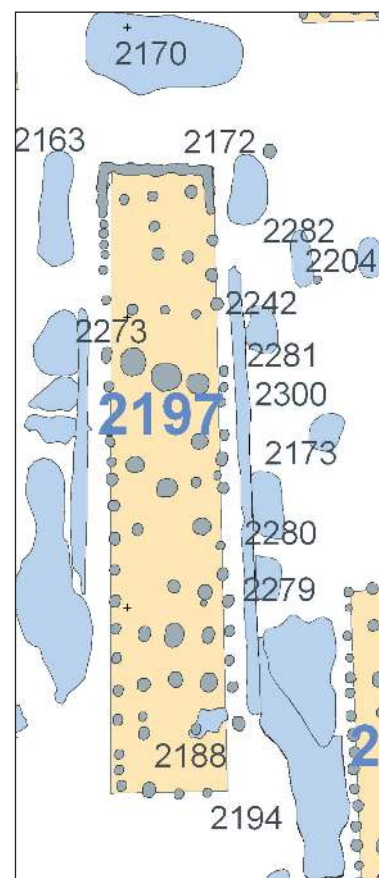
období převážně hlinito – kamenná a na Předním východě hlinitá.

Neolitický dlouhý dům prošel několika vývojovými etapami projevujícími se v drobných modifikacích jeho půdorysu i konstrukčních odlišnostech. První dvě stadia proběhla ještě v rámci vývoje kultury s lineární keramikou. Domy staršího stupně LnK (viz **obr. 1 a 2**) se vyznačují trojicí hlubokých kúlových jamek na rozhraní střední a severní části a graciálnější konstrukcí s postranními žlábkami (Coudart 1998; Pavlů 2000), které se v mladším stupni nevyskytují (viz **obr. 3**). K další proměně stavby dochází ve starším stupni kultury s keramikou vypíchanou u nás a v západních oblastech postlineárního vývoje, kdy převládá konstrukce se zdvojenými vnějšími řadami kúlů, které jsou často ve střední části vyklenuté. V takovém případě mluvíme o tzv. loďovitých půdorysech (viz **obr. 4 a 5**). V pozdně lengyelském stupni prochází neolitický dům posledním stadiem svého vývoje. Jde jednak o dlouhé trapézovité půdorysy s výrazným obvodovým žlabem (viz **obr. 6**), a jednak se objevují nové domy malých rozměrů (Pavlů 2000, 192). A. Coudart (1998, 236) domy typologicky rozděluje jednodušeji podle vývoje období lineárního a postlineárního.

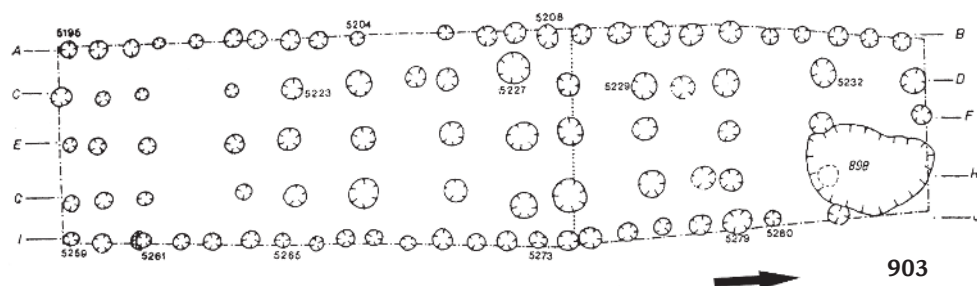
Na základě nálezových situací dlouhých neolitických domů na území rozšíření kultury s lineární keramikou je obtížné určit funkci jednotlivých předpokládaných částí stavby. Jejich vnitřní vybavení se až na výjimky (viz **obr. 7**) v našich

■ **Obr. 1** Komplex domu 2197 staršího stupně LnK na sídlišti v Bylanech u Kutné Hory, pohled od severu. Foto Lapáček. Archiv ARÚP FT – 40269.

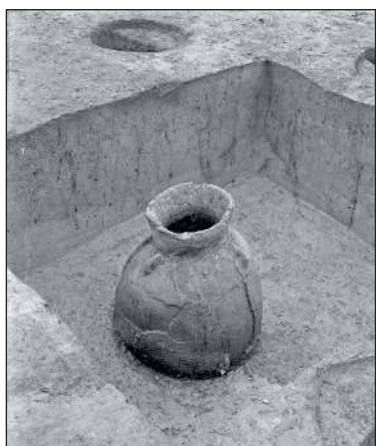
■ **Obr. 2** Půdorys domu 2197 staršího stupně LnK na sídlišti v Bylanech u Kutné Hory. Sestavil M. Jaček (2000), digitalizace v ArcGIS 9.3 M. Končelová a P. Květina (2010).

■ **Obr. 3** Půdorys domu 903 mladšího stupně LnK na sídlišti v Bylanech u Kutné Hory. Podle Pavlů et al. 1985, 16.

středoevropských podmínkách nedochovalo.³ Stejně tak ani úroveň původní podlahy domu nebyla dosud odkryta. Přesto se P. J. R. Moddermanovi (naposled např. 1986) podařilo vypracovat funkční klasifikaci spočívající v trojdílném členění (jižní, střední a severní část) jako úseků skladovacích, obytných a zásobních. Objevují se domy jedno až trojdílné v různých kombinacích těchto částí, ale zdaleka ne všechny jsou známy. Četnost jednotlivých typů jejich výskytu analyzuje A. Coudart (1998, 42).

Dům je neodmyslitelně spjat s aktivitami odehrávajícími se v něm i v jeho bezprostředním okolí. Má proto mnoho základních funkcí spojených s potřebami jeho obyvatel, a to jak těch praktických (přístřeší pro obyvatele, příprava jídla, skladování atd.), tak i rituálních, jako je umístění kultovních plastik nebo pohřbívání v něm samotném či jeho přilehlém okolí. Dům nelze abstrahovat jen na samotnou užitnou architekturu, ale je nezbytné uvažovat i o jeho hlubším sakrálním významu. Prostřednictvím komplexního pojetí domu lze zkoumat sociální strukturu neolitické společnosti vycházející z kontextu představ a zvyklostí těchto společenství. Dům se stal nositelem sociální soudržnosti a symbolem kulturní identity prvních zemědělců celého podunajského neolitu.

■ Obr. 7 Zásobnice in situ v domě 96 kultury s LnK na sídlišti v Bylanech, objekt 125. Plocha A, výzkum v r. 1957. Archiv ARÚP FT – 16198.

Dům a domestikace

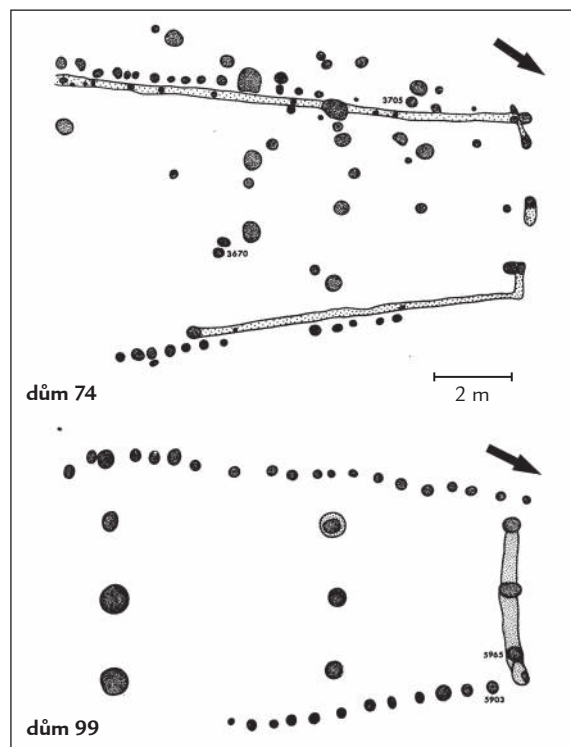
V období neolitu dochází k řadě dalších přeměn ve sféře ideové, které se promítají a zhmotňují v materiální kultuře. Právě ta je naším klíčem k poznání usdlé neolitické společnosti. Nový způsob života neolitiků zákonitě vyvolal i změnu v chápání okolního prostoru. Vědomí rozdílu mezi bezprostředním a periferním, vnitřním a vnějším je v neolitu značné a výrazné. Můžeme mluvit o dialektickém vztahu ke krajině, který již před dvěma dekádami formuloval I. Hodder⁴ (1990) v polaritě pojmů nezávislých a nepodmiňujících: „domus“ a „agrios“. Domus (lat. dům, rod) vyjadřuje bezpečné a známé prostředí domova spojené s pozitivními emocemi (žena, děti, společenství, potrava, teplo, intimita atd.), agrios pak zahrnuje vše cizí, divoké, nepřátelské, nebezpečné, vnější, nezkrocené (muž, lov, boj, jedinec) (viz obr. 8).

Ian Hodder (2005, 209–210) tuto dualitu percepce prostoru neodmyslitelně spojuje s počátky zemědělství. Jeho příčiny vzniku hledá autor ve dvou rovinách. První lze vysvětlit na základě sociální kompetice, která vytvářela tlak na zvýšenou spotřebu a nárůst produkce. Lovecko-sběračská strategie nebyla schopna za určitých podmínek dlouhodobě pokrýt subsistenční potřebu, vyčerpávala dostupné zdroje a společnost byla nucena hledat produktivnější cesty k zajištění obživy. Tím se populace stávaly závislémi na konkrétních a energeticky výhodných zdrojích, čímž se vlastně obrazně domestikovaly. To však skýtalo i jisté výhody v podobě sociální dominance, přístupu ke zboží a zvýšené prestiži. Ve druhé rovině nevnímá I. Hodder domestikaci pouze jako mechanismus, ale hlavně jako metaforu, kdy představitelé agrios jsou symbolicky zkroceni a kontrolováni skrze kulturní příměr uvnitř struktury domu, kde hlavní úlohu hrál ženský prvek.

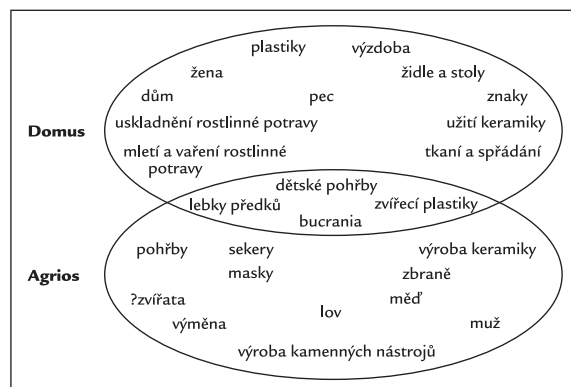
Rozdíly v poměru domus : agrios lze zajímavě zasadit do chronologického rámce evropské prehistorie. Dům, domestikace a domus

■ Obr. 4 Půdorys domu 13 mladšího stupně kultury s vypíchanou keramikou na sídlišti v Příšovicích, pohled od severu. Foto P. Brestovanský.

■ Obr. 6 Půdorys domů (č. 74 a 99) lengyelské kultury z Března u Loun. Podle Pleinerová 1984.

■ Obr. 8 Diagram znázorňující prvek domus a agrios (upraveno podle Hodder 1990, 69).

1 V Čechách tyto doklady z období mezolitu prozatím chybí.

2 Pozůstatkem konstrukce domu jsou kúlové jamky, základové žlábkové stěn či stavební/sekundárně odpadní jámy podél vnějších stěn.

3 Ojedinělou výjimkou jsou Bylany – zásobnice 125 (LnK) zahloubená do podlahy domu č. 96.

4 Hodderova koncepce ovšem vychází z dřívějších prací M. Eliadeho (zejména „Posvátné a profánní“).

■ Obr. 5
Půdorys domu
708. stupně kultury
s vypíchanou
keramikou ze
sídliště Hostivice-
Palouky. Podle
Pleinerové 2009.

převládá v neolitu. V následném období eneolitu pak dochází k jeho poklesu a ke změně směrem k síle založené na válečnictví a výměně (Hodder 2005, 217). Domy se zmenšují, sídliště nejsou rozsáhlá, ale spíše roztroušená v krajině, zvyšuje se podíl lovu, pohřby mají většinou svůj vymezený areál mimo sídliště. Převládá mužská složka ve společnosti. Tuto skutečnost můžeme reflektovat i na základě keramiky, která je na počátku neolitu zdobená, ale s jeho koncem výzdoba postupně mizí. Výzdoba keramiky je spojována se ženami, s jejich vlivem promítajícím se právě v její výzdobě. Ztráta tohoto postavení žen ve společnosti se pak odráží v úbytku dekoru keramiky.

Dům jako symbolický prostor

Dynamický proces kultivace divoké přírody v podobě chovu dobytka a pěstování původně planých druhů rostlin je ekonomickou součástí procesu transformace – stavu agrios v domus. Dochází ale i k proměně v rovině symbolické. Jde o metaforické kročení společnosti, které se uskutečňuje právě prostřednictvím společné stavby dlouhých neolitických domů, a zároveň o domestikaci symbolů agrios právě skrze metaforu domu. Úkolem domu je vymezit prostor bezpečný, domácký od toho nekultivovaného a nebezpečného. Dům je základním prostředkem domestikace neolitické společnosti.

Daný pohled postprocesuálního paradigmatu na interpretaci domu je komplexní, tzn. nejen ve smyslu funkčního, ale i symbolického a sociálního významu. Idea domu je principiálním pojítkem domestikace ekonomické i symbolické. Dům je symbolem a prostředkem transformace „agrios“ v „domus“. V domech se připravuje strava, přetváří se tak její syrový, nekultivovaný stav. Tato symbolická domestikace se stává určitou metaforou a zároveň mechanismem sociální kontroly. Na stěnách domů jsou umístovány kresby či lebky divokých zvířat (např. Çatal Hüyük) jako symbol jejich zkracení. U nás podobné doklady bohužel chybí. Lze ale určitou výzdobu předpokládat jako výraz sepectí s tradicemi a historií předcházejících generací. Dům je pokládán za jednotící prvek jeho obyvatel, za něž se považuje příbuzenský

spjatá komunita, snad širší rodina v jedné ze svých forem.

Dům byl také nositelem informací. Navenek vypovídal velikostí a uspořádáním – počtem částí – o svých obyvatelích, jejich postavení a prestiži. Existence jižní i severní části byla zřejmě znakem vyšší společenské úrovně jeho obyvatel (Pavlů 2000, 226, 245). Domy zahrnující všechny tři části musely působit výrazně monumentálnějším dojmem oproti domům jednodílným. Předpokládá se i výzdoba na čelní jižní straně domu, o čemž sice přímé doklady z prostředí LnK nejsou, ale jisté indicie nese lengyelský model domu ze Střelice. Další takové analogie můžeme spatřovat v neolitických nálezech z Předního východu nebo se opírat o etnologické paralely.

Nezvyklá uniformita v orientaci půdorysů delší osou směrem S – J s drobnými odchylkami a se vstupem v jižním čele je vysvětlována jako záměrné natočení k oblasti původu místní populace (Bradley 2001, 55). Interpretace orientace domů v důsledku směru větrů není již přeceňována a zdaleka neplatí všude (Coudart 1998, 86–90, obr. 102). S dlouhou osou domu souvisí i etnologická reflexe A. Coudart (1998, 105), podle níž má vnitřní prostor domu narůstající úroveň intimity směrem k zadní/severní části domu. Tento univerzální princip považuje za správný také I. Pavlů (2000, 218). Idea odstupňovaného soukromí podél dlouhé osy domu je tedy zřejmě platná pro celý neolitický vývoj a je ještě více zvýrazněna trapezoidními konstrukcemi.

Poměrně nízká konstrukční variabilita dlouhých neolitických domů je znakem vysoké uniformity celého středoevropského neolitického prostředí, ve kterém probíhala ustálená výměna informací. Malá proměnlivost domu je srovnatelná například s neolitickou kamennou industrií a je v přímém protikladu stylistických proměn keramiky. Formální variabilita drobných konstrukčních detailů domu, která by mohla odrážet individualitu jeho obyvatel, leží pod prahem archeologické viditelnosti.

Na sídlištích západního teritoria LnK je téměř pravidlem, že se chronologicky nesoučasné půdorysy

domů vzájemně nepřekrývají. Na známé lokalitě Bylany u Kutné Hory se takový případ vyskytl pouze v závěrečných dvou fázích vývoje sídliště (Pavlů 2000, 243). To lze interpretovat tak, že starší domy musely být ještě dlouhou dobu viditelné a že jejich prostor byl respektován ať už z jakýchkoliv důvodů. Uvažuje se, že stavby mohly být pokládány za obydlí předků, ať už přeneseně či doslova. Badatelé I. Pavlů (2000, 289, 295) a M. Midgley (2005) koncipovali tezi, že zemřelý byl ponechán ve svém domě a v jeho blízkosti byla založena stavba nová (srov. Květina 2005). To by mohlo např. vysvětlovat nedostatek oddělených pohřebních areálů během vývoje LnK v Čechách. Vedle pohřbů dětí i dospělých jedinců v jamách na sídlištích i přímo v domech by pak takové chování bylo dalším výrazem symbolické domestikace v období staršího neolitu.

Domy předků

Se strukturami dlouhých neolitických domů ve střední Evropě jsou v symbolické i formální rovině ztotožňovány megalitické hrobky vyskytující se při atlantickém pobřeží západní Evropy (naposled např. Midgley 2005). Vzájemné podobnosti si všiml již průkopník archeologie Oscar Montelius, následovaný a doplňovaný řadou dalších (např. G. Childe, C. Renfrew, J. Chapman, D. W. Bailey, A. Whittle, I. Hodder).

Neolitické dlouhé domy však výstavbu megalitických hrodek (viz obr. 9) předcházejí o jedno celé tisíciletí. Ty se prvně objevují v druhé polovině 4. tis. BC a přetrvávají až do počátku milénia druhého. Je možné, že dřevěné křídlové konstrukce domů byly od určitého chronologického intervalu nahrazovány hliněnými mohylami stejných proporcí (Bradley 2001, 50). Zřejmá formální podobnost mezi tvary a půdorysy neolitických domů (kultury lineární, vypíchané, lengyelské a rössenské) a megalitických chodbových i komorových hrodek (archeologických kultur TRB a Cerny) vedla k myšlence identického ideového pozadí a její transformace od domů jako obydlí živých k hrobkám jako příbytků předků (Pavlů 2000, 238). Je ale stále otázkou, jak k transformaci této ideje z východu na západ a z kontextu sídlištního k pohřebnímu došlo.

Zejména v druhé polovině 4. tisíciletí BC, kdy se obě entity chronologicky překrývají, můžeme mluvit o jejich ještě výraznějších formálních analogiích spočívajících v trapezoidních půdorysech. Jejich formální podobnost vychází i z trojdílného členění jejich struktur. Dalším analogickým znakem by snad mohla být i vnitřní výzdoba, která je u hrobek nepochybnitelná, u domů se v našich podmínkách však bohužel nedochovala.

Ojedinělým příkladem uvedených pohřebních struktur nepochybně utvářejících spojovací článek mezi neolitickými dlouhými domy a megalitickými hrobkami je z našeho území nález dvou konstrukcí – mohyl v Březně u Loun vymezených základovými žlábkami. Ty jsou datovány do časného a staršího eneolitu a interpretovány jako kultovní a pohřební objekty (Pleinerová 1980, 39–52). Mladším dokladem z moravského prostředí jsou pak dlouhé mohyly kultury nálevkovitých pohárů např. Slatinky, Ohrozim.

Neolitický dům, stejně jako hrobka, jsou chápány jako struktury, které mají společné a komplementární vztahy mezi užší rodinou spojenou nejen příbuzensky, ale i hospodářsky. Zároveň jsou kulturním archetypem historie z původu prvních zemědělských komunit (Bradley 2001, 55). To vysvětluje I. Hodder tak, že mezi domy a pohřby existovala už v původních předneolitických kulturách velmi úzká vazba: v mezolitickém Natufieniu se pohřby objevují přímo na sídlištích, uvnitř domů a v přilehlých jamách. Tato tradice je podle něj jasným předobrazem následné předvýchoďní zvyklosti pohřbívat mrtvé pod dlažbu domů (Hodder 1990, 33–35).

Dům jako srdce zemědělské kultury

Dům byl vždy klíčovým kulturním prvkem každé společnosti, protože objektivizuje a kondenzuje rozličné aspekty kulturní komplexity. Je nejen místem výrobních činností spjatých s hospodařením, ale také důležitým symbolem jeho obyvatel – tedy domestikované společenské jednotky vázané právě na toto místo svými každodenními aktivitami. Obydlí materializuje kulturní

ovládnutí přírody a je výrazem společenské teritoriality (Hodder 1990, 114–118). Dům svou prostorovou lokalizací, formální podobou i kontextem artefaktů propojuje jinak obtížně strukturovatelnou neolitickou společností. Pro archeology se tak stává „rossetskou“ deskou, klíčem k porozumění neolitu a jeho nositelů. Uchopením neolitické společnosti skrze jednotku domu lze pomocí multidisciplinárního přístupu převyprávět (ne)všední příběh neolitického světa.

Literatura

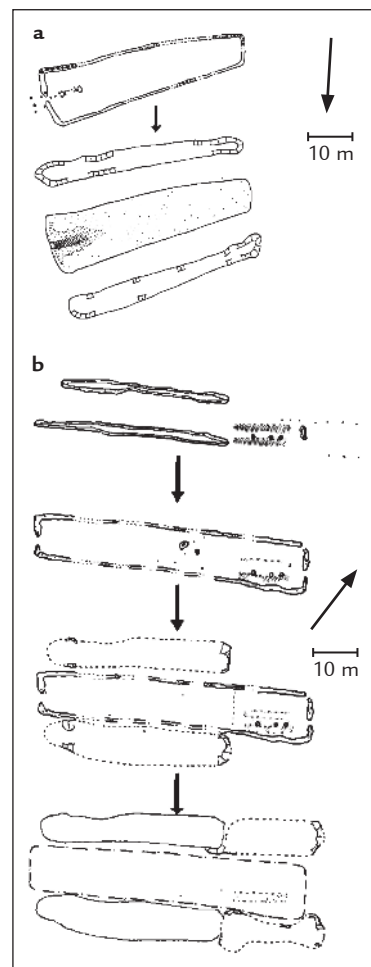
- Bradley, R. 2001: Orientations and origins: a symbolic dimension to the long house in Neolithic Europe. *Antiquity* 75/287, 50–56.
- Coudart, A. 1998: *Architecture Et Societe Neolithique: L'unité Et La Variance De La Maison Danubienne* Paris: Maison des sciences de l'homme.
- Hodder, I. 1990: *The domestication of Europe: structure and contingency in Neolithic societies*. Oxford. Blackwell.
- Hodder, I. 2005: *Theory and Practice in Archaeology*. London. Routledge. (first published in 1992).
- Květina, P. 2005: Midgley, M. S.: The Monumental Cemeteries of Prehistoric Europe. *Archeologické rozhledy* 57/3, 843–845.
- Lenneis, E. 2004: Architecture and settlement structure of the Early Linear Pottery Culture. In: Lukes, A. – Zvelebil, M. (ed.) *LBK Dialogues. Studies in the formation of the Linear Pottery Culture*. BAR International Series 1304, 151–158.
- Midgley, M.S. 2005: *The Monumental Cemeteries of Prehistoric Europe*. Stroud.
- Modderman, P. J. R. 1986: On the typology of the houseplans and their European setting, s. 383–394. In: *PA LXXVII*. Pavlů, I.; Rulf, J.; Zápotocká, M.: *Theses on the Neolithic site of Bylany*.
- Pavlů, I. 2000: *Life on a Neolithic Site*. Bylany – Situational Analysis of Artefacts. Praha.
- Pleinerová, I. 1980: Kultovní objekty z pozdní doby kamenné v Březně u Loun. *Památky archeologické* 71, 10–60.
- Whittle, A. 1996: *Europe in the Neolithic. The Creation of New Worlds*. Cambridge University Press.

Summary

The social and symbolic meaning of Neolithic houses

The house as a permanent and long-term object appears in the Neolithic period in connection with the change in the lifestyle of the population resulting from the beginnings of agriculture. There is not much evidence of settlements and camps from previous periods, as their character was more seasonal and, apparently, purely for utility functions.

The ideological transformations of agricultural societies are projected and objectified in material culture, and this is our source for understanding settled Neolithic societies. This new way of life also precipitated a change in the perception of surrounding space, one

■ Obr. 9 Dlouhé megalitické hrobky, Velká Británie (podle Hodder 1990, 146–147). Znárodnění postupně stavby od základových žlábků pro kulovou konstrukci až po navršení hlíny.

whose essence was formulated by I. Hodder (1990) in the polarity of terms „domus“ and „agrios“. The author surmises that the Neolithic population attempted to domesticate agrios, plants and wild animals, as well as death, aggressivity and the social tendencies of human consciousness and society.

The structure of a home cannot be limited to the actual architecture and its formal features; instead, it is necessary to understand it in broader contexts connected with its operation and activities, i.e. with its social and symbolic meaning. The Neolithic house can be understood as a means and component of the Neolithisation process and symbolic domestication of the whole society at the time.

It is necessary to point out the remarkable similarity between Neolithic houses in Central Europe and the megalithic tombs along the Atlantic coast of Europe (e.g. Midgley 2005). The majority of researchers agree that this represents a transfer of the idea of the original house and its continuation in a different context. With its spatial localisation, formal shape and even the context of artefacts, the house connects Neolithic society, which is otherwise difficult to structure, and thus becomes a key to understanding the Neolithic period and its people.